

Új képzési formák az online térben világjárvány idején – a CRITCOR-projekt tanulságai a Covid tükrében

A tanulmány a CRITCOR-projekt 2021 novemberében megrendezett, A korrupciós bűncselekmények felderítési, vádemelési, ítélkezési gyakorlata című tréning szervezése, előkészítése és megrendezése során szerzett tapasztalatokba kínál betekintést. Célunk az volt, hogy orientációs pontokat nyújtsunk egy online képzés szervezéséhez, tekintettel arra, hogy a Covid-19-járvány miatt a szakmai életünk is több szempontból a digitális világba kényszerült. A kétnapos rendezvény lehetőséget adott arra, hogy a rendőrök, ügyészek és bírák közösen dolgozzanak fel korrupciós bűncselekményeket tartalmazó jogeseteket, oly módon, hogy az a büntető anyagi és -eljárási jogi tudásukat gyarapítsa, illetőleg kriminálisztikai és kriminológia tájékozottságukat fejlessze.

Tanulmányunkban egy tréning tapasztalatairól számolunk be röviden, ezzel is segítséget nyújtva azoknak, akik a jövőben – a korrupció témakörében – terveznek gyakorlati szakemberek (rendőrök, ügyészek, bírák) számára praktikus szemléletű, egyidejűleg elméleti szempontból is megalapozott képzést tartani. A tanulmány a CRITCOR-projekt 2021 novemberében megrendezett, *A korrupciós bűncselekmények felderítési, vádemelési, ítélkezési gyakorlata* című tréning szervezése, előkészítése és megrendezése során szerzett tapasztalatokba nyújt betekintést. Összefoglalónkban elsőként a CRITCOR-projekt egészét mutatjuk be, majd a képzésről, illetőleg annak – potenciális – buktatóiról írunk, különös tekintettel arra a körülményre, hogy a projekt egészének megszervezését több szempontból megnehezítette a 2021 egészét beárnyékoló Covid-19-pandémia.¹

A CRITCOR-projektről röviden

2021. január 1-jén indult útjára és 2022. március 31-ig tart (és a kötet megjelenésekor vélhetően már véget is ért) az Európai Unió HERCULE III program keretében *a Korrupciós kockázat, kockázatos korrupció? A csekély súlyú és nagy volumenű korrupció*

¹ Több szakirodalom is rendelkezésre áll, például Hojcska Ágnes Erzsébet: A COVID-19 járvány magyarországi alakulása 2021-ben. *Orvosi könyvtárak*, 2022/1., 54–61. o.

elhatárolási szempontjai című nemzetközi projekt², amelynek a szakmai irányítását az Országos Kriminológiai Intézet látja el. A korrupciós kérdéseket elemző, mintegy másfél éves programban, hazánkon kívül portugál, német, olasz, holland, brit, lengyel, cseh és román szakemberek vesznek részt, hogy szaktudásukkal támogassák és előmozdítsák az együttműködés sikeres megvalósítását.

A projekt több célt is „zászlajára tűzött”. Egyrészt, feltétlenül fontosnak tartottuk a korrupcióhoz kapcsolódó tudás minél szélesebb körben történő összegyűjtését oly módon, hogy ezek az információk eredményesen kamatoztathatók legyenek mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek számára. Másrészt, célul tűztük ki, hogy a hazai és külföldi jó gyakorlatok megismerése és integrált elemzése olyan ismeretek birtokába juttassa a szakembereket, amelyek érdemi segítséget nyújthatnak a korrupciós bűncselekmények hatékony üldözésében, felderítésében és az adekvát büntetőjogi eszközök megtalálásában is.

A projekt arra is kíváncsi, hogy miképpen viszonyul egymáshoz a korrupció társadalmi fogalma és a büntetőjog által korrupcióként meghatározott bűncselekmények köre; valamint célként fogalmazódott meg azon indikátorok megtalálása, amely alapján a kisztílusú és nagy volumenű korrupciós cselekmények egymástól elhatárolhatók lesznek. Fontos ugyanis tudni, hogy hol van a határ a jog által megfogalmazott és üldözött, illetve a társadalom által elfogadott, valamint – az EU által – kisebb és nagyobb volumenűnek minősített korrupció között.

A projekt keretében négy szakmai rendezvényre került sor:

- 1) A kick-off meeting (az első megbeszélés) keretében a résztvevők kérdőívek alapján elemezték a korrupció fogalmát, formáit, mérését, szereplőit és nyelvezetét. A tanácskozásra 2021 márciusában került sor.³
- 2) A második workshopon (2021 júniusában) a szakemberek a kezdő megbeszélés témáit dolgozták fel részletesebben és mélyrehatóbban az előadások közös elemzése révén.

² A *Korrupciós kockázat, kockázatos korrupció? A csekély súlyú és nagy volumenű korrupció elhatárolási szempontjai* című projekt (101014783 – CRITCOR) az Európai Unió HERCULE III program keretében valósul meg. <https://hu.critcor.okri.hu/>

³ Erről lásd bővebben Inzelt Éva – Szepcsik Regina: Beszámoló a „Korrupciós kockázat, kockázatos korrupció? A csekély súlyú és nagy volumenű korrupció elhatárolási szempontjai” című projekt márciusi workshopjáról (2021. március 22–23.). *Ügyészek Lapja*, 2021/1–2., 81–84. o.; továbbá Inzelt Éva – Szepcsik Regina: Beszámoló a „Korrupciós kockázat, kockázatos korrupció? A csekély súlyú és nagy volumenű korrupció elhatárolási szempontjai” című projekt júniusi workshopjáról. *Ügyészségi Szemle*, 2021/4., 52–58. o. <http://www.ugyeszsegiszemle.hu/hu/202104/ujzag#52>

- 3) A projekt harmadik pillérét az a gyakorlati szakemberek számára tartott tréning adta, amelynek eredményeit és tanulságait jelen beszámolóinkban dolgozzuk fel.
- 4) A zárókonferenciára 2022. március 21-én és 22-én kerül sor, amely a teljes projekt eredményeit igyekszik tartalmilag összefoglalni, hazai és nemzetközi szakemberek közreműködésével.

Érdeemes hangsúlyozni, hogy a praktikus szemléletű, ám átfogó elméleti tudásbázisra támaszkodó projekt korántsem korlátozódik a tudományos megbeszélésekre/konferenciákra. A nemzetközi program keretében egy több mint háromszáz oldalas, online tanulmánykötet készült, illetve egy segédanyag a korrupciós tréningről⁴. A gyakorlati szakemberek – rendőrök, ügyészek, bírák – munkáját könnyítendő úgynevezett *toolkit* is napvilágot lát, amely orientációs pont lehet a korrupciós cselekmények nyomozásánál és a nyomozások szakmai felügyeleténél. A projekt égisze alatt, illetőleg azzal összefüggésben két tudományos vizsgálat is zajlott az Országos Kriminológiai Intézetben a korrupció, valamint az EU pénzügyi érdekei védelmének témakörében.⁵ A kutatások elsődlegesen az aktavizsgálat módszerére hagyatkoztak.

A nemzetközi együttműködés bemutatásához hozzátartozik, hogy a projektben hozzávetőleg kétszázhetvenen vesznek részt, vagy profitálnak valamilyen módon annak eredményeiből: gyakorlati szakemberek, egyetemi oktatók, kutatók. Az is vitathatatlan azonban, hogy a projekt hozadékai ennél sokkal szélesebb hazai és nemzetközi közönséget céloznak meg. A program eredményeinek terjesztése a kiadványok és a kézikönyv révén valósul meg, amelyek a rendőrök, ügyészek, bírák mindennapi munkáját segítik; egyszersmind a disszeminációt a szakmai folyóiratokban publikált tanulmányok, valamint a projekt honlapján közzétett információk is előmozdítják. Munkánkban a külföldi kollégákon kívül a Legfőbb Ügyészség, az Országos Rendőr-főkapitányság és a Fővárosi Törvényszék szakemberei is aktív részt vállaltak.

⁴ Farkas Krisztina (szerk.): *Tapasztalatcsere különböző államok esettanulmányai alapján*. Tréningkötet. OKRI, Budapest, 2021. <https://hu.critcor.okri.hu/index.php/kutatas/publikaciok>

⁵ Ezek eredményeiről, illetve a projekt egyedi jellemzőiről lásd Barabás, Tünde (ed.): *Distinguishing criteria between petty and high-ranking corruption, Countries' case studies*. National Institute of Criminology, Budapest, 2021. <https://hu.critcor.okri.hu/index.php/kutatas/publikaciok>

A novemberi tréning, a tréning előkészületei

A CRITCOR-projekt pályázatának benyújtásának idején a világ és a szervezők nem ismerték a világjárványt. Az eredeti tervek szerint az előbbieken felsorolt és bemutatott programok mindegyikére személyes részvétellel került volna sor, a Covid-19-járvány miatt azonban mind a nyitórendezvény, mind a 2021. júniusi tanácskozás átkerült az online térbe. Az online program a szűkebb körű, személyes megbeszéléseknél, illetőleg a plenáris előadásoknál nem okozott különösebb problémát, különösen azért nem, mert 2021 márciusára már mind a külföldi, mind a hazai szakemberek elegendő rutint szerezhettek az online felületek kezelésében: a tanácskozásokhoz való csatlakozás, a hozzászólások és beszélgetések irányítása egyszerűen megoldható volt.

Egy tréning esetében azonban egészen másfajta kompetenciák szükségesek, mint egy (részben passzívabb, de mindenképpen „egyirányúbb”) frontális konferencia esetén. A képzés ugyanis akkor válik hatékonyá, ha a résztvevők maguk is élményszerű tudáshoz jutnak; ha a felvetésekkel kapcsolatban érdemi vita alakulhat ki, és a csoporttagok is többé-kevésbé ismerik egymást, de legalábbis lehetőség mutatkozik valamiféle személyes jellegű kapcsolatfelvételre is.

Az esetfeldolgozás módszeréről is érdemes szólni néhány szót, ami már a projekt tervezésekor felmerült a tréning egyik fontos elemeként. Az esetfeldolgozás mint metódus a segítő szakmákban a tréning⁶, a szupervízió része; a jogi hivatásrendek – különösen közösen – mégis ritkán élnek e módszerrel és annak pozitív hozadékaival. Holott egy konkrét ügy feldolgozásán keresztül a büntetőeljárás szereplői is sokkal könnyebben azonosíthatják a potenciális nehézségeket, problémákat; egyszersmind a sikertelen verziók vagy a lehetséges megoldási módok átbeszélése önmagában is segítség lehet. Ebből kifolyólag, a rendőrök, ügyészek, bírák számára is hasznos egy-egy képzés során a jogesetek megvitatása, azok csoportos feldolgozása, a tanulságok levonása, a szakmai kapcsolatok építése, más megyék napi rutinjának megismerése. Ezt egészítette ki (terveink szerint) az is, hogy az egyes hivatásrendek közösen dolgozzák fel a felmerülő kérdéseket, hiszen a korábbi tapasztalatok alapján ennek még több hozzáadott értéke van⁷, amelyek a meglévő büntetőeljárás és büntető anyagi jogi tudást erősítik és elősegítik a hatékonyabb, sikeresebb eljárást.

⁶ Erre egy jó, ágazatközi módszertani anyag: https://gyermekut.hu/pdf/AEMB_Modszzertani_hatteranyag.pdf

⁷ Huszár Julianna – Windt Szandra: Szemléletformáló tréning, avagy a rendőr, az ügyész, a bíró és öt emberkereskedelmes ügy. *Ügyészek Lapja*, 2020/1., 57–65. o.

A tréning szervezésével, előkészítésével kapcsolatban több dilemma is felmerült, amelynek egy része technikai, más része tartalmi jellegű volt. A technikai oldalon a megfelelő platform kiválasztása okozott nehézséget. A Zoom felületét a résztvevők közül – felhasználói szinten – többen ismerték, illetve ez a fórum a több hangsávós megoldást (akár a tolmácsolás lehetőségét) is lehetővé tette volna, azonban ennek alkalmazásáról le kellett mondani, tekintettel arra, hogy adatvédelmi okokból ez a felület nem minden hivatásrend számára volt engedélyezett. A Microsoft-TEAMS (amely talán kevésbé népszerű és bizonyos pontjain kevesebb attribútummal bír) online fórum végső soron megfelelő döntésnek bizonyult: ugyanis az úgynevezett plenáris előadások mellett, a csoportos bontásban történő eszmecserét is lehetővé tette. Ezt a körülményt azért tartjuk fontosnak kiemelni, mert egy a járvány idején szervezett tréning előkészítése során figyelembe kell venni a technikai eszközök által nyújtott lehetőségeket, és nem melleleg azok korlátaikat is. A szervezőknek ugyanis oly módon kell összeállítaniuk a programot, hogy ha valamilyen okból az egyik online rendszer „kiesik”, az alternatív megoldás is képes legyen a tréning hatékony és eredményes lebonyolításához szükséges funkciókra.

A tartalmi kérdésekkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az eredeti elképzelések értelmében, a személyes továbbképzés esetén négy ország jogeseteivel ismerkedhettek volna meg a résztvevők: Magyarországon kívül, Lengyelország, Románia és Olaszország szakemberei nyújtottak volna segítséget. A megjelölt országokból a kollégák (egyetemi tanárok, korrupció elleni hatóságoknál dolgozók) az általuk megfelelőnek vélt, feldolgozásra szánt jogeseteket megosztották velünk a képzés előtt, azzal az ambícióval, hogy azok releváns részei a rendőri-ügyészi-bírói továbbképzésnek, illetőleg az angol és magyar nyelvű tréninganyagoknak is. A lengyel, olasz és román jogesetek elemzésének azonban csak abban az esetben lehetett volna létjogosultsága, ha a külföldi kollégák személyesen tudják irányítani a csoportokat, szükség esetén tolmácsok segítségével. Az online platformon azonban nem nyílt lehetőség arra, hogy úgy osszuk fel a résztvevőket négy csoportba, hogy a csoportok mindegyikében a szinkrontolmácsolás is megoldott legyen. Tekintettel arra, hogy a tréninget olyan szakemberek számára is nyitva akartuk hagyni, akik nem (vagy nem ilyen szinten) beszélnek angolul, a tolmácsolással mindenképpen számolnunk kellett; míg azonban a személyesen megrendezett konferenciákon és tréningeken a fordítás időtartamával előre lehet kalkulálni, addig az online térben (a párhuzamos hangsáv biztosítása nélkül) a konsekutív tolmácsolás roppant időigényes, illetőleg korántsem biztos, hogy alkalmassá teszi a hatékony kommunikációt. A külföldi jogesetek feldolgozását viszont csak az adott ország képviselőjének szakmai irányítása mellett lehetett volna megoldani – minthogy

ők ismerik az állam büntetőjogi szabályozását, valamint a saját államuk korrupciós helyzetét is –, ami távolléti megoldásban, azonos idejű fordítás mellett nem lehetett reális opció.

Természetesen a jogszabályi eltérések miatt meglévő diszkrpanciát a jelenléti konferencia esetén is fel kellett volna oldani, amivel a projekt tervezésekor számoltunk. A külföldi jogesetekkel történő munka a korrupciós esetfeldolgozásnak más megközelítést (ebből kifolyólag más konklúzióit is) hozta volna, mint amelyek a magyar ügyek elemzése által megszülettek. A lengyel, olasz és román büntetőügyekből egyenes következtetést nem tudtunk volna levonni a magyar nyomozások, nyomozásfelügyelet, illetőleg ítélkezés tekintetében, azonban ezek az eredmények sem lettek volna elhanyagolhatók. A külföldi jogesetelemzés módot adott volna arra, hogy a korrupció büntetőjogi vonatkozásairól nemzetközi szinten is benyomásokat szerezzünk, illetőleg feltárjuk a bűnüldözésben és az igazságszolgáltatásban a korrupcióval kapcsolatban dektálható eltéréseket és azonosságokat.

Az eltérő büntető igazságszolgáltatási modellek, vélhetően különböző konkrét megoldásokat alkalmaznak, azonban a korrupció kezelésének elvei és annak elutasíthatósága azonos, még ha más tételes jogi megoldásokat munkálnak is ki az egyes államok. (A tréningen elhangzott előadásokból kiderült, hogy differenciák mutatkoznak az aktív és passzív vesztegetés súlyosságának megítélésében, valamint a befolyással üzérkedés kérdésében is.) A nemzetközi összehasonlítás során a jogi megoldásokon túl képet kaphattunk volna a bűnüldözési módszerek színességéről, ahogyan a rendőrségi, ügyészségi hatáskörök megoszlásáról is. A nemzetközi összehasonlítások azonban – ahogyan az már más projektekből, együttműködésekben is kitűnt – elsődlegesen a tágabb fogalmi megközelítést teszik lehetővé, azokat, amelyek közös pontokat képeznek a büntetőjog mezsgyéjén.⁸ A kriminalisztika és kriminológia tudománya által válnak átjárhatóvá a büntetőjog nemzetközi kérdései, hiszen ezen diszciplínák azok, amelyek jelenségekben értelmezik az egyes problémákat, nem pedig a tételes jog szintjén. A külföldi jogesetek feldolgozása azonban – éppen az említett okokból – nem került le projektünk napirendjéről, hiszen azok megjelentek az angol nyelvű tréninganyagban, illetőleg részei voltak a 2022. márciusi tartandó zárókonferenciának is.

⁸ Lásd például a Miskolci Egyetem az EU pénzügyi érdekeivel összefüggésben megvalósított projektjét: <https://hercule.uni-miskolc.hu/fooldal>

Felkészülés

Miután véglegessé vált, hogy a tréning az online térbe „kényszerül”, a CRITCOR-team⁹ – az eredeti megoldáshoz képest – alternatív „ügyrendet” állított össze: a kétnapos rendezvény keretében így lehetőség nyílt plenáris előadások megtartására, valamint továbbra is fontosnak éreztük megtartani a hazai jogesetek feldolgozását magyar rendőrök, ügyészek és bírák számára (lásd később). A külföldi eseteket magyar jogesetekkel kellett tehát helyettesíteni, amelyeknek több „szűrőn” is át kellett menniük. Az esetek kiválasztásához a *Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya* segítségét kértük. Dr. Homonnai János osztályvezető ügyész hathatós segítséget nyújtott mind a megfelelő ügyek kiválasztásában, mind azok „tréningkompatibilissé” formálásában. Elsődleges szempont volt, hogy – a kutatói etikai szabályainak megfelelően – a feldolgozandó esetek közé nem kerülhet jogerősen le nem zárt büntetőügy. Azt is szem előtt kellett azonban tartani, hogy a büntetőügyek a projekt fókuszában lévő kérdéskörhöz kapcsolódjanak: nevezetesen legyen az esetek közt kisítűlű és nagyobb volumenű korrupciós ügy is. Természetesen ennek előzetes eldöntése nem volt teljes egészében lehetséges, ami a tréning során releváns kérdéssé is vált: az ügyek szakemberek által történt „besorolása” ugyanis nagyon eltérőnek bizonyult „*az enyhétől a súlyosig*” tartó hatfokú skálán.¹⁰

A büntetőügyek kiválasztásakor figyelemmel voltunk arra is, hogy (túlnyomó többségben) ne olyan esetek megvitatására kerüljön sor, amelyeknek nagy volt a sajtóvisszhangjuk, ez ugyanis bizonyos mértékig behatárolta volna az esetek („imitált”) megoldását. Szempont volt ezen kívül a rendelkezésre álló időkeret is: egy eset feldolgozására ugyanis maximum kilencven perc állt a szakemberek rendelkezésére. Tekintettel arra, hogy a büntetőügyeket a Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya bocsátotta – természetesen anonimizált módon – a rendelkezésünkre, számítottunk arra, hogy a jogesetek komplexek és terjedelmileg hosszúak lesznek, még ha az ügyfeldolgozás alapját az ítéleti tényállásokra korlátoztuk is. A tréningre eredetileg négy jogeset feldolgozásának a szándékával készültünk, azonban a napirendben történő változások miatt csupán három eset megvitatására került sor. Érdemes e helyütt is felhívni a figyelmet arra, hogy a programpontok – bizonyos tekintetben a szereplők – is az utolsó percre változtak, így a szervezők részéről rugalmasságot igényelt a probléma megoldása. Célszerű

⁹ A projekt vezetője Prof. Dr. Barabás Andrea Tünde osztályvezető. A részt vevő munkatársakról bővebben itt olvasható: <https://hu.critcor.okri.hu/index.php/a-projektrol/munkatarsak>

¹⁰ Erre a kérdésre még visszatérünk.

emiatt törekedni arra, hogy egy tréning megrendezésekor több esettel készüljünk, mint amennyit az időkeret biztosít, mert előállhatnak meglepetések pró és kontra is: vagyis elmaradhat valamely előadás (akár technikai okok miatt vagy a járványidőszakban az előadó – sajnálatos – megbetegedése miatt is); vagy megtörténhet az, ami a CRITCOR-tréning esetében, amikor viszont egy eset feldolgozásától el kell tekinteni. (Megemlítendő, hogy a negyedik előkészített eset nem vezett kárba, a *Tréningkötet*ben megismerhető.¹¹)

A tréningen részt vevők kijelölését az Országos Rendőr-főkapitányságtól, az Országos Bírói Hivataltól és a Fővárosi Törvényszéktől és a Legfőbb Ügyészségtől kértük. *Harmincegy* főt jelöltek az egyes szervek, akik közül végül *huszonkilencen* vettek részt a tréningen.

Mielőtt rátérnénk a tréning tanulságaira és a szakemberek visszajelzéseinek értékelésére, még egy releváns kérdéssel foglalkozni kell, nevezetesen a tréning résztvevőinek csoportbeosztásával. Azt az előrejelzések alapján tudta a szervezői gárda, hogy hozzávetőleg hány személyre számíthatunk, ahogyan az egyes hivatásrendek arányát is. (Természetesen ezt előzetesen úgy kérvényeztük, hogy a rendőrség, ügyészség és a bíróság képviselői nagyjában-egészében azonos arányban lehessenek jelen a rendezvényen.) Az azonban vitatott kérdése volt a programnak, hogy a homogén vagy a – hivatásrendi szempontból – heterogén csoportok szakmai diskurzusa lenne-e a hatékonyabb, eredményesebb. Felmerült annak a lehetősége, hogy az egyes hivatásrendek teljesen külön csoportban legyenek (és a tréning végén kerüljön sor közös egyeztetésre), valamint a nyomozók és ügyészek összevonásának opciója is. Mindegyik megoldás mellett szóltak volna érvek – amire bizonyos tekintetben kaptunk is reflexiót a visszajelzések között –, azonban, véleményünk szerint a termékeny párbeszédet a heterogén csoportbeosztás melletti döntés szolgálta leginkább.

*„Azt, hogy a különböző hivatásrendek
az eljárás más-más menetében milyen meglátások
mentén vonódnak bele egy kibontakozó büntetőeljárásba.”
(Egy résztvevő véleménye a tréning után)*

A nyomozók, ügyészek, bírák együttműködése több szempontból is hasznos volt. Egyrészt: ily módon lehetőség nyílt arra, hogy az egyes ügyeket a nyomozás megindításától az ítélethozatalig végigkísérjük, másrészt: az egyes hivatásrendek – egy konkrét ügy kapcsán – jobban megérthették a másik feladatkörének nehézségeit, buktatóit. A büntetőeljárás hatósági szereplői ugyanis csak részben

¹¹ Farkas Krisztina (szerk.): i. m.

(és bizonyos szempontból közvetetten) kerülnek egymással kapcsolatba, különösen a nyomozó hatóság tagjai és a bírák vannak „egymástól távol” egy-egy büntetőügy folyamán. Míg ugyanis az ügyészség – eljárási szerepénél fogva – hidat alkot a nyomozási és a bírósági szakasz között, a rendőrség és a bíróság kapcsolata a gyakorlatban sokszor „elenyészik”, kevés visszajelzés érkezik a rendőröknek az eljárás befejezése után a munkájuk hasznosításáról. Nyomozási, nyomozásfelügyeleti tevékenységük által az ügyészek szervesen kapcsolódnak a rendőrségi munkához, míg a vádképviselőt a bírósághoz köti őket. A tréning egyik tanulsága volt, hogy a korrupciós ügyekben talán a legnagyobb hatósugarú rálátásuk az ügyészségi nyomozóknak van, akik az eljárás egészét figyelemmel kell hogy kísérjék, egyszersmind annak aktív részesei is. A nyomozási terv felállítása, a leplezett eszközök igénybevétele csakúgy a feladatkörük része, mint a bizonyítékok mérlegelése azzal a szemmel, hogy az adott ügyben rendelkezésre álló információk elegendők lehetnek-e az eredményes vádemeléshez. Ennek a gondolkodásmódnak a megismerése nagyon fontos hozzáadéka volt a tréningnek, nemcsak a szervezők megítélése, de a résztvevők visszajelzései alapján is.

Összegezve a csoportbontás kérdését elmondható, hogy abban az esetben, ha az egyes hivatásrendek gondolkodásmódjának megismerése, illetve például az ítélkezési vagy vádemelési gyakorlat fejlesztése, átgondolása adja a tréning elsődleges célját, célszerűbb a homogén csoportok kialakítása. Egy kriminalisztikai, kriminológiai jelenség alaposabb feltárása, az átfogóbb elméleti kép kialakítása, valamint a hivatásrendek közötti kommunikáció élénkítése esetén viszont hatékonyabb az igazságszolgáltatási szereplők közös gondolkodásának serkentése heterogén csoportok létrehozásával.

Az előkészületeknél érdemes felhívni a figyelmet a moderátorok személyének kiválasztására is. A korábbi elképzeléseink alapján, azaz hogy az egyes hivatásrendek bemutathassák a saját szempontjaikat, a négy csoportba az elméleti szakember mellett¹² az egyes hivatásrendek jeles munkatársait, a korrupció elleni küzdelemhez, valamint a CRITCOR-projekthez kötődő kollégákat kérünk fel.¹³ A felkért moderátorok szinte azonnal igent mondtak és a rövid idő ellenére a rendelkezésükre bocsátott esetekből felkészültek, az általunk előké-

¹² Dr. Inzelt Éva egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

¹³ Ezúton is köszönjük, hogy azonnal rendelkezésünkre álltak: dr. Laczó Adrienn bírónő, Fővárosi Törvényszék, dr. Veprik Zita rendőr alezredes, Csongrád-Csanád megyei Rendőrfőkapitányság, dr. Homonnai János osztályvezető ügyész, dr. Szoboszlai-Szász Richárd főosztályvezető, Legfőbb Ügyészség.

szített kérdésekhez további kérdéseket és gondolatokat fűztek. Emellett a moderátorok számára *dr. Hegedűs Judit* tanszékvezető segítségével egy online, „tréningvezetői”, az aktivitást erősítendő feladatokat bemutató rövid megbeszélést is szerveztünk.

A tréningről

A *korrupciós bűncselekmények felderítési, vádemelési, ítélkezési gyakorlata* című tréningre 2021. november 22–23-án került sor. A gyakorlatias megközelítésű program, az említett előkészületek után, két nagyobb tartalmi egységből állt: egyrészt, a résztvevők előadások formájában kaphattak képet a hazai és külföldi nyomozási, korrupciómegelőzési gyakorlatokról, az EU pénzügyi érdekeinek védelméről, valamint a megbízhatósági vizsgálatok ügyészségi és rendőrségi gyakorlatáról; másrészt anonimizált jogesetek feldolgozására került sor.¹⁴

A tanácskozást *dr. Barabás Tünde* osztályvezető nyitotta meg, majd *dr. Miszkolczi Barna* legfőbb ügyészségi főosztályvezető előadása következett, amely alapos áttekintést nyújtott az EU pénzügyi érdekeit veszélyeztető cselekményekről, amelyek közvetett – vagy akár közvetlen módon is – hatást gyakorolhatnak az Európai Unió integritására. *Lucia Parlato*, a Palermói Egyetem docense az olaszországi korrupciós cselekmények nyomozási eszközeiről beszélt, elsődlegesen a releváns jogszabályi háttérre helyezve a hangsúlyt; majd a lengyel résztvevők konkrét eseteken keresztül illusztrálták a bűnmegelőzés lehetőségeit. A tréning második napjának homlokterében a megbízhatósági vizsgálatok kérdése állt: *dr. Zsolnai Andrea* legfőbb ügyészségi osztályvezető ügyész a jogszabályi rendelkezések feldolgozása mellett egy gazdagon illusztrált, közérthetően megfogalmazott és gyakorlatorientált prezentációban tárta fel az ügyészség feladatait a vizsgálatok vonatkozásában, amelyet *dr. Veprik Zita* hasonlóan magas szintű és alapos elemzése követett, immár rendőrségi perspektívából. Utóbbi két előadás után számos kérdést kaptak az előadók, ami már azt mutatta, hogy a második napra a kollégák „feloldódtak” az online tér ellenére is.

Az úgynevezett képzési blokkok megoszlottak a két nap között: mindkét napon, az előadások után került sor az interaktív programokra, az első nap négy, a második napon három csoportban dolgozhattak a résztvevők. (Itt is utalnunk kell a szervezők rugalmasságára, hiszen néhány kijelölt résztvevő mégsem tudott a második nap részt venni, emiatt döntöttünk végül a csoport-

¹⁴ A tréning végleges programja itt olvasható: <https://hu.critcor.okri.hu/index.php/esemenyek/napirendek/78-jm-sample-data/174-trening-2021-november-22-23-online>

tok összevonása mellett.) A képzés keretében a résztvevők hét-nyolc fős csoportokban három jogesetet dolgoztak fel a moderátorok – *dr. Inzelt Éva* (egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar), *dr. Laczó Adrienn* (bíró, Fővárosi Törvényszék), *dr. Farkas Krisztina* (kirendelt ügyész, Országos Kriminológiai Intézet), *dr. Szoboszlai-Szász Richárd* (főosztályvezető ügyész, Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya) és *dr. Homonnai János* (osztályvezető ügyész, Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya) – irányításával.¹⁵

Az egyes ügyeket a résztvevők *fokozatosan* ismerhették meg PowerPoint-diákon: oly módon, mintha az ügy felderítésekor egyre több információ birtokába jutnának.¹⁶ A csoportok irányítása a *moderátorok* feladata volt, és a tréning tapasztalatai azt igazolták, hogy az esetfeldolgozás – minimum – két moderátorral működik hatékonyan, így megoszthatók a feladatok az online térben (ugyanis itt a szokásoshoz képest is több dologra kell gondolni). Ideális azonban az lenne, hogy – ha mód van rá – *három személy* vegyen részt a csoport munkájának koordinálásában. Ebben az esetben ugyanis az egyik fél csak a kérdésre és a csoportmunka összehangolására, a másik a technikai kérdésekre (és részben a tartalmi aspektusokra) tud koncentrálni, míg a harmadik, figyelemmel kísérheti mind az ügy feldolgozását, mind a csoportdinamikai kérdéseket, és – jegyzetek készítésével – segíthet a tanulságok levonásában, az eredmények összegzésében (és nem melleleg tartja a többi csoporttal a kapcsolatot, ügyel az időkeretre).

Az *esetek fokozatos megismerése* több vonatkozásban szolgált tanulssággal, amelyeknek egy része – szoros értelemben értelmezett módon – büntetőjogi és büntetőeljárás termézetű volt. Mint említettük, az ügyek között voltak egyszerűbb és összetettebb esetek is: mind tényállási, mind jogi szempontból. Az ügyek nyomozásszemléletű, fokozatos feltárása a nyomozó hatóságok résztvevői és az ügyészek számára természetes volt, ami nem volt viszont megszokott a bírák számára. A jogeseteket a moderátorok oly módon vetítették ki, hogy az

¹⁵ Második nap: *dr. Inzelt Éva* egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, *dr. Laczó Adrienn* büntetőbíró, Fővárosi Törvényszék, *dr. Szoboszlai-Szász Richárd* főosztályvezető ügyész, Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya és *dr. Homonnai János* osztályvezető ügyész, Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya.

¹⁶ Az előkészítés során az esetekből éppen megosztandó információk egy-egy diára kerültek. Az online tréning esetén azonban az előadások megosztása a képernyőn is gondot okoz(hat), ahogy okozott is, erre szervezőként szintén érdemes felkészülni.

első szakaszban nagyon kevés információ állt a csoporttagok rendelkezésére, olyan információk, amelyekből *a priori* arról kellett döntést hozni, hogy a nyomozás elrendelésének van-e már létjogosultsága. Szinte minden ügyben felbukkant annak a kérdésnek a megvitatása, hogy meddig tart az előkészítő eljárás, a nyomozásnak konkrétan mely szakaszában járunk, szükségesek-e fedett nyomozási cselekmények, és ha igen, mikor lehet időszerű a bírói engedély beszerzése. Az ügy kibontakozása tehát „kvázi egy társasjáték” szabályainak megfelelően történt, az adott döntés meghozatala – vagy annak elmulasztása – ugyanis érdemi hatást gyakorolt a későbbi cselekmények sorsára; másként fogalmazva a nyomozás, illetőleg az egész eljárás eredményességére.

„Főleg nyomozási és vádemelési kérdésekkel foglalkoztunk, így különösebb, bírói szemmel hasznosítható tapasztalat nem volt.”

(Egy résztvevő véleménye a tréning után)

Természetesen ez a fajta: „step by step” gondolkodásmód sokkal inkább ismerősnek bizonyult a nyomozó hatóságok képviselői és az ügyészek, mint a bírák számára. Míg ugyanis egy elméleti szakember (kutató) és egy bíró már egy „kész történettel” szembesül a munkája során, addig a nyomozásban résztvevő vagy azt felügyelő szakemberek számára a konkrét „történet” kibontakoztatása, felrajzolása az elsődleges feladat; az események büntetőjogi értékelése csak ez után következhet. Vagyis: egy szakmai tréning szervezésekor, valamint a feldolgozandó jogesetek összeállításakor mindig figyelembe kell venni az egyes eljárásrendek eltérő látásmódját, úgy azonban, hogy az eltérések ne gátolják a szervezőket abban, hogy egyes személyeket vagy akár hivatásrendeket – bizonyos tekintetben – idegen területekre is kalauzoljanak.

Az kiderült a tréning során, hogy a legegyszerűbbnek tekinthető ügytől a legbonyolultabbig vita tárgya volt a résztvevők között az egyes szereplők büntetőjogi szerepének megítélése (tettes, társtettes, bűnsegéd), valamint a cselekmények büntetőjogi minősítése. Ezekről a kérdésekről minden ügy kapcsán élénk szakmai vita alakult ki. Egy kriminalisztikai, kriminológiai tárgyú képzés során azonban egy jogeset előkészítése során nem feledkezhetünk meg a fiktív ügyben megadott *helyek és időpontok relevanciájáról* sem. Míg ugyanis a helyek az illetékességi szabályok körüli vitákat indukálhatnak, addig a bűncselekmény elkövetésének, valamint a nyomozásnak az időszáma nagyobb dilemmákat is okozhat. Tekintettel arra, hogy Magyarországon – viszonylag – gyakori a jogszabály-módosítás, fontos, hogy a felek az eset feldolgozásakor megállapodjanak abban, hogy az aktuális vagy a fiktív elkövetés időpontjában hatályban lévő szabályokat tekintik mértékadónak. Az eljárási szabályok te-

kintetében célszerű az adott büntetőeljárás-jogi szabályozás alapján gondolkodni, ugyanis érdemi következtetések csak ekképpen vonhatók le egy-egy eset kapcsán.

„Nagyon érdekesnek tartottam az esetfeldolgozások során a pontozásos értékelést, 1–6-os skálán ki milyen szintűre értékelte a korrupciós cselekményt és milyen indokokkal.”
(Egy résztvevő véleménye/észrevétele a tréning után)

A képzés bemutatása során nem tekinthetünk el – a büntetőjogi hozadékok mellett – a tréning *kriminológiai tanulságainak* ismertetésétől sem. A CRITCOR-projekt egyik kiemelt célja annak a kérdésnek a feltérképezése (volt), hogy felállítható-e egy olyan jól körülhatárolható indikátorcsoport, amely alapján a kisstílusú és nagy volumenű korrupciós cselekmények egymástól – egyértelműen – elhatárolhatóvá válnak. A kérdés megválaszolását a projekt kezdetén egy nemzetközi online kérdőív disszeminációjával igyekeztünk elősegíteni, azonban fontosnak éreztük, hogy a kétnapos tréning keretében is foglalkozzunk a problémakörrel. Az egyes jogesetek megvitatása így nemcsak a büntetőjogi, büntetőeljárás-jogi és kriminalisztikai dilemmák felvetésére és megvitatására voltak alkalmasak, hanem arra is, hogy az ügyeket az ügynevezett kisstílusú-nagy horderejű korrupciós skálán rangsoroljuk. A jogesetek ilyen természetű besorolása nagyon tanulságosnak bizonyult.

Ahogy arról már szó esett, mindhárom esetet három különböző csoportban dolgoztuk fel: a csoportok összetétele a tréning folyamán – természetesen – nem változott. A hatékony ügyfeldolgozás miatt három eltérő természetű ügyet választottunk ki. Az egyikben a vesztegetési összeg bizonyult nagyobbak; a másikban alacsony összeg mellett állampolgársági kérelem elfogadásával kapcsolatos korrupcióról volt szó; harmadikként pedig egy nagyobb sajtóvisszhangot keltő, közismert korrupciós cselekményt vettünk nagytétel alá.¹⁷ Noha az ügyek előkészítése során mind a CRITCOR-team tagjai, mind a munkánkat segítő ügyészek – hozzávetőleg – azonos módon sorolták be az ügyeket a kisstílusú-nagy volumenű skálán, a tréning azt támasztotta alá, hogy ez a fajta „rangsorolás” korántsem egyértelmű és problémamentes a kijelölt résztvevők számára.

A csoportosítás alapját három szempont adta: az elkövetői kör jellege, a szervezet, amelyben a bűncselekményt elkövették, illetve az előny összege. Azonban a felsorolt aspektusok sem voltak minden esetben elegendőek ahhoz,

¹⁷ Az esetek itt megismerhetők: Farkas Krisztina (szerk.): i. m.

hogy az ügy klasszifikációja egyértelmű legyen. (Sőt, a következő eset ismeretében az előző eset „osztályozása” is változott.) Kiegészítő szempontként került fel még a közpénz felhasználása, illetőleg az is, hogy összesen hány személyt érintett a tevékenység. Az ügyészek, bírák elmondták, hogy az eset által veszélyeztetett jogtárgy sérelmének a kérdése nem lehet közömbös a kérdés megítéléskor, amire kiváló példa volt az állampolgársági kérelmekkel való visszaélés. E helyütt ugyanis hiába volt a vesztegetési összeg alacsony, a hamis kérelmekre alapuló, esetlegesen sorozatos állampolgársági bejegyzés akár nemzetbiztonsági kockázatokat is magában hordozhat.

Tanulásként megállapítható volt tehát, hogy az ügyek „kisfűlé–nagy volumenű” besorolása korántsem tekinthető evidensnek, és minél több szempontot mérlegel a jogalkalmazó, minél alaposabban ismeri a konkrét ügyet (sőt, esetleg továbbiakat is), annál több aspektus kerül elő, ami tovább bonyolítja az eset besorolását.

Visszajelzések a tréning után

*„A plenáris előadásokat jól kiegészítették
a kiscsoportos gyakorlati esetfeldolgozások.”*
(Egy résztvevő véleménye/észrevétele a tréning után)

A szakmai továbbképzések során a szervezők gyakorta bizonytalanok maradnak azzal kapcsolatban, hogy az általuk szervezett oktatási program mennyire volt hasznos a résztvevők számára. Annak érdekében, hogy a program ne maradjon e tekintetben sem „elvarratlanul”, online értékelő kérdőíveket küldtünk ki a programban részt vevők számára. A 29 résztvevőből 22-en adtak visszajelzést, illetőleg egy személy a szervezői oldalról is reflektált a kétnapos rendezvényre. Az alábbiakban ezeket az értékeléseket mutatjuk be.

A válaszadók 43,5 százaléka volt ügyész, 30,4 százaléka rendőr és 26,1 százaléka bíró, mindannyiuknak ezúton is köszönjük, hogy időt szántak erre a néhány kérdésre.

A visszajelzések – alapvetően – a válaszadók elégedettségéről tanúskodtak. A 23 értékelő személyből 17-en, vagyis a résztvevők majd 74 százaléka teljes mértékben elégedett volt a tréning felépítésével. A tréning előadóival való elégedettség majdnem ugyanilyen mértékű volt, mint a képzés struktúrájával: heten értékelték „jóra”, míg 16-an kiválóra az előadók teljesítményét.

Az új információkról kapott adatok már nem bizonyultak ennyire egyenműnek. A résztvevők több mint a fele „jóra” értékelte az újonnan szerzett információk mennyiségét, míg 21,7 százalék ezzel is teljes mértékben elégedett volt; hat ember viszont – vagyis a jelenlévők 26,1 százaléka – csak közepesen tartotta informatívna a képzést. (Az tény, hogy a büntető anyagi és eljárásjogi ismereteket alapnak tekintettük és a korábbiakban ismertettek miatt inkább a gyakorlatra helyeztük a hangsúlyt.)

A szervezők számára azonban a legfontosabb visszajelzésnek a szöveges értékelések bizonyultak. A tréningen részt vevők leginkább az interaktív csoportmunkát „méltatták”; a válaszadók nagyon jónak találták, hogy érdemi párbeszéd folyhatott a korrupció kérdéséről, és hogy valódi lehetőség nyílt a tapasztalatcserére. A válaszokból az tűnt ki, hogy a szakembereknek kevés lehetőségük van egyes jelenségekről, bűncselekményekről a többi hivatásrenddel érdemi („semleges” terepen történő) diszkussziót folytatni. Sokan említették, hogy hozzáadott értéket képviselt a sokféle nézőpont értékelése a megbeszélések során, valamint az esetleges nehézségek, problémák, ugyanakkor a megoldások feltárása is. A korrupciós bűncselekmények során a bizonyítékok mérlegelésének és értékelésének megismerése szintén relevánsnak bizonyult a nyomozó hatóságok, ügyészek számára, ahogyan a kiscsoportos megbeszélést is hiánypótlónak értékelték a résztvevők. A szöveges válaszokban többen reflektáltak az előadások és a jogesetmegoldó foglalkozások közötti tartalmi összhangra is. Így a továbbiakra nézve javaslatként fogalmazható meg, hogy más bűncselekmények, jelenségek megismerése és a közös, sikeres fellépés érdekében kerüljön sor hasonló módszerű továbbképzésekre is.

Zárszó

*„Nagyon jó volt, hogy a jogeseteket rendőrök,
ügyészek és bírák együtt oldották meg,
így sokféle nézőpont érvényesült az esetek megbeszélése során.”*
(Egy résztvevő észrevétele a tréning után)

A 2021-es év egészében velünk volt a Covid-19-járvány. A pandémia hatást gyakorolt nemcsak a hétköznapiainkra, az egészségügyre, a kulturális eseményekre, hanem a tudományos életre is. Meg kellett tanulni együtt élni azzal, hogy a személyes találkozások elmaradtak, és a tudományos tanácskozások az online térbe kerültek, a nemzetközi (vagy akár a hazai) konferenciákra nem kell „jegyet váltanunk”, és szállást foglalnunk. Az életünk sok szempontból egyszerűbbé, gyorsabbá vált, a tudomány (csakúgy, mint a kultúra) beköltöz-

hetett a „nappalinkba”, és a karosszékekben ülve lehettünk részesei szakmai rendezvényeknek. Az azonban, hogy egy konferencia vagy akár egy workshop az online térben is sikeres legyen, rengeteg előkészítést és az alternatív megoldásokra is fogékony gondolkodást igényel. Noha a szervezők és az előkészítés alaposága csak ritkán válik láthatóvá, a szervezés hiányosságai hamar szűrnének a résztvevőknek az online világban is. Sőt, megkockáztathatjuk, hogy az internetes rendezvényeken a hibák még inkább nyilvánvalóvá válnak, hiszen a szigorú értelemben vett szakmaiságon kívül ezen a fórumon nincsen lehetőség a személyes egyeztetésre, a hétköznapi kommunikációra.

A CRITCOR-projektet már a pályázat elkészítésétől és beadásától fogva végigkísérte a pandémia. Az eredeti tervek szerint a nyitókonferenciára, a júniusi egyeztetésre, a novemberi szakmai tréningre, valamint a zárókonferenciára személyes jelenléttel került volna sor.¹⁸ A rendezvényeket tehát – bizonyos szempontból – beárnyékolta a Covid-19-járvány, legalábbis sok tekintetben korlátozta őket. Az online térben megrendezett programok azonban sok tanulsággal szolgáltak, amelyeket az előzőekben szeretünk volna – mások okulására – is összefoglalni.

A tréning egyértelmű tanulsága volt, hogy *a kiscsoportos munka* – a megfelelő platform megválasztása esetén – *az online térben is kiválóan működik*. A moderátorok részéről nem igényel nagyobb odafigyelést, mint a személyes jelenlét, bizonyos tekintetben még előnyöket is hordoz, hiszen mindenki egyszerre látható. Ráadásul egy online beszélgetésen minden résztvevő név szerint megszólítható, senki nem vonhatja ki magát a közös munka alól. (Ehhez természetesen rátermett, határozott moderátorra van szükség, aki bátran bevonja a csoporttagokat a beszélgetésbe, és emellett szakmailag is felkészült.)

A képzés során az is kiderült, hogy a büntetőjogi, büntetőeljárás-jogi kérdések egy-egy esettanulmány segítségével kifejezetten jól feldolgozhatók. Az ügyek fokozatos bemutatása alkalmas az eljárási szakaszok megismerésére, a nyomozástaktikai és -technikai dilemmák feltárására. Ez a fajta elemzés egyidejűleg azt is lehetővé teszi, hogy a tételes jogi kérdések vizsgálatával párhuzamosan a tudományos szempontból releváns problémák is górcső alá kerülhessenek.

E helyütt érdemes azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy korántsem indifferens a moderátor személye/szakmai hovatartozása a beszélgetés irányát tekintve. Egy interdiszciplináris és szakmaközi konferencián nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy az egyes szekciók élén a moderátorok különböző hiva-

¹⁸ Az eseményről itt lehet bővebben olvasni: <https://hu.critcor.okri.hu/index.php/esemenyek/napirendek/78-jm-sample-data/175-final-conference-21-22-march-2022-budapest>

tásrendeket képviselnek, amiből természetesen eltérő szemléletmód és a hangsúlyok differenciája is fakadhat. Nem meglepő módon rendőri vagy ügyvédségi szekcióvezetés esetén a nyomozási, vádemelési kérdések válnak dominánssá, míg ha egy bíró van a csoport élén, nagyobb eséllyel válnak relevánssá a minősítési problémák. Célszerű tehát a moderátorok kérdésfelvetéseinek – alapvető – összehangolása, ami azonban nem szabad, hogy a spontán diskuszió kárára történjen. A lendületes, konstruktív párbeszéd ugyanis akkor jöhet létre, ha a moderátor saját stílusának megfelelően, és szakmai prioritásai szerint vezeti a beszélgetést. Az elméleti és gyakorlati kérdések arányát viszont a képzés előtt egyeztetni kell, koncentrálni a tréning tervezett hozadékaira.

A kétnapos rendezvény tehát – a látottak alapján – számos, úgynevezett köztes, technikai tanulsággal is szolgált. A tréning legfontosabb hozadéka azonban vitathatatlanul az volt (és ezt a reflexiók is alátámasztották), hogy a szakembereknek nagyon nagy szükségük van a szakmaközi párbeszédre. Egy büntetőeljárás csak akkor lehet eredményes, ha az eljárás minden szereplője hatékonyan és kiváló szaktudással, elhivatottsággal teszi a dolgát. Az eljárás azonban nem lehet „magánszám”, nem lehet „egyéni” teljesítmény; siker csak összehangolt, közös munka esetén várható, aminek a kulcsa a másik tevékenységének a megismerésében és elismerésében rejlik. A Kúria Polgári Kollégiumának bírójának előszavában kifejti: *„Az igazságszolgáltatás sokrétű és sokszínű folyamat, igazi csapatmunka: folyamatosan törekedni kell a hatékonyabb megoldások megtalálására, az innovációra, a technikai-digitális fejlesztések átvételére.”*¹⁹ Reményeink szerint, a CRITCOR-projekt keretében 2021 novemberében rendezett *A korrupciós bűncselekmények felderítési, vádemelési, ítélkezési gyakorlata* című tréningje ebben nyújtott segítséget a résztvevők számára.

¹⁹ Osztovits András: Az igazságszolgáltatás sokrétű és sokszínű folyamata, igazi csapatmunka – elindult a Bírósági Szemle. *Bírósági Szemle*, 2020. november 25. <https://kuria-birosag.hu/hu/sajto-osztovits-andras-az-igazsagszolgalatas-sokretu-es-sokszinu-folyamat-igazi-csapatmunka>